

FILOSOFÍA — UNIDADE 2

PARA QUE SERVE A FILOSOFÍA?

Introdución

Preguntarse para que serve a filosofía pode parecer, nun primeiro momento, unha cuestión paradoxal. Se a filosofía consiste en pensar, cuestionar e buscar respostas, poderíamos preguntarnos que utilidade concreta ten unha actividade que non sempre proporciona solucións definitivas. Con todo, a filosofía non debe medirse unicamente pola súa utilidade inmediata. O seu valor está tamén en ensinarnos a pensar de maneira racional, crítica e autónoma, a examinar as nosas certezas e a comprender mellor as condicións nas que vivimos.

A presentación desta unidade parte precisamente dunha concepción actual da filosofía: xa non se entende principalmente como un gran sistema capaz de ofrecer respostas definitivas a todas as preguntas últimas, senón como un conxunto de actividades de reflexión e investigación. A filosofía mantén, por tanto, unha pregunta permanente sobre o que existe, sobre os modos de ser das cousas e sobre as formas humanas de coñecemento e acción.

Neste sentido, a filosofía pode ter unha función crítica, educativa e emancipadora. Axúdanos a detectar prexuízos e intereses ocultos, a analizar o uso da linguaxe, a distinguir argumentos razoables de falacias e a reflexionar sobre problemas que afectan á vida individual e colectiva. Tamén pode contribuír á convivencia entre diferentes valores e formas de vida e á conquista dunha maior liberdade.

1. A filosofía hoxe

1.1. Un exercicio de crítica racional

Na filosofía contemporánea non existe un único sistema aceptado por todos que dea resposta definitiva ás grandes preguntas sobre a existencia. Preguntas como quen somos, de onde vimos, que podemos coñecer ou que sentido pode ter a nosa vida continúan abertas. Esta situación non significa que a filosofía sexa inútil ou que non poida avanzar. Significa, máis ben, que a súa actividade consiste en manter esas preguntas abertas e sometelas continuamente á reflexión.

A filosofía actual pode entenderse como un conxunto de actividades e investigacións que teñen un elemento común: o exercicio do pensamento racional, crítico e autónomo sobre as diferentes formas de coñecemento e de acción humanas. Pensar filosoficamente significa non aceptar automaticamente unha afirmación porque sexa habitual, maioritaria ou proceda dunha autoridade, senón examinar as razóns que a sustentan.

Esta dimensión crítica permite ampliar as posibilidades da nosa experiencia. Ao cuestionar ideas que considerabamos evidentes, podemos descubrir outras maneiras de interpretar o mundo e de organizar a vida en sociedade. A filosofía pode así impulsar unha cultura da convivencia entre valores e formas de vida diferentes e favorecer a conquista da liberdade.

1.2. Un preguntar que non ten fin

A filosofía caracterízase por unha interrogación continua. A crítica filosófica é unha maneira de pensar e argumentar que cuestiona as nosas certezas para sacar á luz os prexuízos e os intereses ocultos que poden estar

detrás delas. Cando consideramos algo evidente, a filosofía pode preguntar por que o consideramos evidente, de onde procede esa crenza e que consecuencias ten.

Outra tarefa importante é clarificar as distorsións da linguaxe que poden dificultar o desenvolvemento e a comunicación do saber. Moitos problemas nacen porque utilizamos palabras ambiguas ou conceptos que non definimos correctamente. Aclarar o significado dos termos permite discutir con maior precisión e evita confundir problemas diferentes.

A crítica filosófica tamén pode establecer límites á investigación científica e ao desenvolvemento tecnolóxico cando estes poden ameazar a vida humana. Isto non significa estar contra a ciencia ou a técnica, senón preguntarse polos seus fins, polas súas consecuencias e polos criterios que deberían orientar o seu uso.

Toda cosmovisión é limitada e revisable. A nosa maneira de interpretar o mundo pode cambiar cando aumenta o coñecemento ou aparecen novos argumentos. Por iso, aínda que a filosofía non encontre sempre respostas definitivas, as preguntas fundamentais deben continuar formulándose: delas dependen moitas das demais cuestións que nos facemos.

1.3. As tarefas máis urxentes

A filosofía non vive á marxe dos problemas da sociedade. Unha das tarefas que a presentación considera máis importantes é criticar e denunciar as inxustizas sociais, económicas e políticas e contribuír a repensar o modelo de desenvolvemento económico globalizado. Esta función crítica permite preguntar se as formas de organización existentes son xustas, que grupos resultan beneficiados ou prexudicados e que alternativas poderían formularse.

Outra tarefa consiste en reflexionar sobre o sentido do avance actual das ciencias e da técnica e sobre o control democrático ao que deberían estar sometidas. O progreso científico e tecnolóxico ofrece posibilidades extraordinarias, pero tamén pode xerar riscos ou consecuencias que esixen decisións colectivas. A filosofía pode contribuír a analizar os valores e criterios que deberían acompañar esas decisións.

Finalmente, para comprender o funcionamento da mente humana e a súa relación co cerebro, a filosofía debe dialogar coas ciencias cognitivas, entre elas a neuroloxía e a neurolingüística. A relación entre mente e cerebro é un problema no que se cruzan cuestións filosóficas e resultados científicos, polo que o diálogo entre diferentes saberes resulta especialmente importante.

1.4. Pensamento e formación de conceptos

Unha das formas de comprender a actividade filosófica consiste en considerala unha actividade de formación de conceptos. Un concepto é unha representación intelectual mediante a que simbolizamos cousas ou procesos. Non reproducimos simplemente na mente aquilo que percibimos polos sentidos; construímos esquemas intelectuais mediante un proceso de abstracción.

A abstracción permite pasar dos casos particulares a unha representación máis xeral. Por exemplo, podemos percibir diferentes animais concretos e formar o concepto xeral de «animal». O concepto non é unha simple fotografía dun individuo determinado, senón unha representación intelectual que permite recoñecer e relacionar diferentes casos.

A filosofía traballa continuamente con conceptos. Cando fala de liberdade, verdade, xustiza, coñecemento ou felicidade, non se limita a empregar estas palabras no seu sentido cotián, senón que intenta determinar con precisión que significan e que relacións manteñen con outros conceptos.

Xunto cos conceptos aparecen os xuízos. Un xuízo é o acto polo que afirmamos a verdade ou falsidade dunha proposición, como sucede na afirmación «todo animal é un ser vivo». Os argumentos son a expresión lingüística dos razoamentos. Razoar consiste en obter unha conclusión a partir de premisas que consideramos verdadeiras. Pensar correctamente implica respectar as leis que determinan a validez dunha dedución, e a lóxica estuda precisamente as formas correctas de deducir e de obter conclusións a partir de premisas.

2. A filosofía, os seres humanos e o noso mundo

2.1. Linguaxe e pensamento crítico

A capacidade de pensar está intimamente relacionada coa linguaxe. Utilizamos palabras e conceptos para describir a realidade, formular preguntas, defender posicións e comunicarnos con outras persoas. Por iso, analizar a linguaxe é tamén unha maneira de analizar o pensamento.

A presentación sinala dúas causas frecuentes de falsidade nos argumentos. A primeira consiste en partir de afirmacións, premisas ou feitos inexactos, terxiversados ou equivocados. Se as informacións de partida son falsas ou incorrectas, unha conclusión pode resultar problemática aínda que o razoamento estea formalmente ben construído.

A segunda causa consiste en aplicar razoamentos defectuosos desde o punto de vista lóxico. Neste caso, o problema está na relación entre as premisas e a conclusión: a conclusión non se deduce validamente das premisas. Aprender a razoar permite distinguir argumentos razoables e sensatos de enganos e argucias que poden utilizarse para manipularnos.

O pensamento crítico, polo tanto, non consiste unicamente en adquirir novos coñecementos. Tamén implica cuestionar convencións, revisar crenzas e ser capaces de formular alternativas viables. Pensar criticamente non significa rexeitalo todo, senón pedir razóns e examinar tanto as posicións propias como as alleas.

2.2. A actitude crítica

Nunha sociedade na que recibimos continuamente información procedente de medios de comunicación, redes sociais, publicidade e diferentes fontes dixitais, a capacidade de avaliar criticamente esa información resulta especialmente importante. A filosofía proporciona ferramentas para facelo.

O primeiro paso consiste en analizar a exactitude dos feitos e das afirmacións antes de aceptalos como válidos. Non todo o que se presenta como un feito está necesariamente ben comprobado. Cómpre distinguir entre información, interpretación e opinión.

O segundo paso é analizar os razoamentos para comprobar se conteñen incoherencias lóxicas. Un argumento pode parecer convincente e, con todo, conter un erro no modo de pasar das premisas á conclusión. Unha vez detectados os fallos, debemos ser capaces de contraponer argumentos e ofrecer razóns que permitan corrixir os erros.

A actitude crítica consiste, así, en cuestionar as nosas certezas e en estar dispostos a ordenar de novo os nosos saberes a medida que aumenta e cambia a información dispoñible. A filosofía aparece como unha interrogación continua sobre o que existe e sobre os seus modos de ser.

3. Filosofía e existencia humana

3.1. Pensamento, liberdade e autonomía

Unha das funcións máis importantes da filosofía é contribuír á autonomía da persoa. O desenvolvemento do pensamento fortalece a posibilidade de elixir sen depender completamente das coaccións ou das influencias externas. Canto máis capaces somos de comprender as razóns das nosas decisións, máis posibilidades temos de construír un proxecto vital propio.

A liberdade debe entenderse como un ideal que perseguimos e non como unha situación perfectamente realizable. A nosa capacidade de elección está condicionada por circunstancias sociais, económicas, culturais, familiares e persoais. Por iso, falar de liberdade implica tamén analizar os condicionamentos que limitan as nosas posibilidades.

A presentación distingue entre condicionamentos externos e internos. Os externos refírense a obstáculos ou coaccións procedentes das institucións políticas, sociais ou relixiosas e poden relacionarse coa chamada «liberdade de», por exemplo, a liberdade de expresión ou de manifestación. Tamén se pode falar de liberdade respecto de determinadas institucións ou formas de presión.

Os condicionamentos internos están relacionados coa capacidade de construír autonomamente o propio proxecto vital, isto é, coa «liberdade para». Non basta con que ninguén nos obrigue desde fóra: tamén precisamos desenvolver a capacidade de decidir que queremos facer coa nosa vida.

A presentación compara esta situación coa conduta animal. Mentres que a conduta animal está fortemente condicionada polos instintos, os seres humanos debemos decidir continuamente que debemos ou non debemos facer. Ademais, non sempre coinciden aquilo que comprendemos racionalmente e aquilo que desexamos ou impulsamos. Esta tensión entre razón e desexo é unha das cuestións fundamentais da reflexión moral.

3.2. Moral e vida

A moral está relacionada coa maneira en que orientamos as nosas accións. Os valores funcionan como guías para a realización do noso proxecto existencial: axúdannos a determinar que consideramos importante, que fins perseguimos e que condutas consideramos aceptables ou inaceptables.

O sentido da reflexión moral consiste en procurar que as nosas accións se realicen, na medida do posible, de acordo coa razón e cos principios que consideramos xustificados, evitando que os impulsos determinen completamente a nosa conduta. Isto non significa eliminar as emocións ou os desexos, senón examinar o papel que deben desempeñar nas decisións.

A presentación introduce neste punto unha idea de Kant sobre a boa vontade: unha vontade non é boa simplemente polos resultados que produce nin porque permita alcanzar un determinado fin; é boa cando a acción está determinada pola razón. Esta concepción sitúa no centro da moral a intención racional e o principio que guía a acción.

A reflexión moral estuda, polo tanto, os valores que deben orientar o proxecto existencial do ser humano e facer posible o desenvolvemento da súa liberdade. A liberdade aparece como unha característica fundamental da existencia humana, xa que a nosa vida está estruturalmente marcada pola necesidade de tomar decisións.

4. A filosofía e os prexuízos

4.1. A función crítica fronte aos prexuízos

Se a filosofía é unha actividade crítica e reflexiva, unha das súas funcións consiste en poñer en cuestión os prexuízos. Un prexuízo é unha valoración ou crenza que aceptamos sen un exame suficiente. Os prexuízos poden ser individuais, pero tamén poden estar profundamente integrados nunha cultura e parecer normais precisamente porque foron transmitidos durante moito tempo.

A propia historia da filosofía mostra que os filósofos non estiveron libres de prexuízos. A cultura dominante de cada época influíu tamén sobre aquilo que se consideraba digno de estudo, sobre quen podía participar na actividade filosófica e sobre que perspectivas eran consideradas válidas. Por iso, unha actitude filosófica coherente debe aplicar a crítica tamén á propia tradición filosófica.

Superar os prexuízos non significa substituír automaticamente unha crenza por outra, senón examinar as razóns polas que aceptamos determinadas ideas e comprobar se poden ser xustificadas.

4.2. Prexuízos contra as mulleres

A presentación chama a atención sobre a existencia de prexuízos históricos contra as mulleres dentro da tradición filosófica. Durante diferentes períodos, as mulleres tiveron dificultades para acceder á educación, ás institucións intelectuais e ao recoñecemento público da súa actividade.

Por iso resulta importante recuperar figuras femininas que participaron na historia do pensamento, entre elas Aspasia de Mileto, Hiparquia de Maronea, Hipatia de Alexandría, Mary Wollstonecraft, Harriet Taylor Mill, Simone Weil e María Zambrano. A súa presenza permite cuestionar a visión dunha historia da filosofía composta exclusivamente por homes e mostra que as mulleres tamén contribuíron á reflexión filosófica.

4.3. Prexuízos sobre a infancia

Outro prexuízo consiste en pensar que para facer filosofía é necesaria unha madurez que só se alcanza na idade adulta. Esta idea pode cuestionarse se entendemos a filosofía como unha actividade baseada na capacidade de preguntar, argumentar e revisar as propias ideas.

As persoas novas poden formular preguntas filosóficas profundas sobre a verdade, a xustiza, a amizade, a morte, a liberdade ou o sentido da vida. O que caracteriza a actividade filosófica non é simplemente a idade, senón a capacidade de transformar esas preguntas en problemas e sometelas a reflexión racional. A presentación sinala precisamente este prexuízo como unha crenza que debe ser examinada criticamente.

4.4. Prexuízos socioculturais

A tradición filosófica tamén pode caer en prexuízos socioculturais cando considera que só unha determinada maneira de facer filosofía é válida. A presentación sinala especialmente o prexuízo contra formas de filosofía non occidentais e contra aquelas que se afastan da filosofía considerada «ortodoxa».

Unha actitude crítica debe preguntar por que determinadas tradicións son recoñecidas como filosóficas e outras son excluídas. Isto permite ampliar o campo da reflexión e recoñecer a diversidade de tradicións intelectuais e culturais. A crítica dos prexuízos forma parte, polo tanto, da propia tarefa filosófica.

5. Para que serve a filosofía na vida cotiá?

A pregunta polo valor da filosofía non se resolve dicindo simplemente que serve para «pensar». A filosofía pode cumprir funcións concretas na vida diaria. Axúdanos a analizar información, a identificar erros nos argumentos, a cuestionar prexuízos e a comprender mellor os valores que orientan as nosas decisións.

Na vida cotiá tomamos continuamente decisións. Algunhas son pequenas, pero outras afectan ao noso proxecto vital, ás relacións con outras persoas e á maneira en que participamos na sociedade. Para decidir de forma autónoma necesitamos comprender as razóns que temos para actuar e ser conscientes das influencias que poden condicionar as nosas eleccións.

A filosofía tamén é útil para a convivencia. Nunha sociedade plural existen diferentes valores, crenzas e formas de vida. A capacidade de argumentar e escoitar argumentos permite evitar que as diferenzas se transformen necesariamente en conflito. A filosofía non elimina o desacordo, pero pode proporcionar ferramentas para discutir racionalmente.

Finalmente, a filosofía contribúe á liberdade intelectual. Ser libre non consiste só en poder escoller entre varias opcións, senón tamén en comprender esas opcións, identificar os condicionamentos que nos afectan e desenvolver criterios propios. Neste sentido, filosofar é un exercicio de autonomía.

6. A relación entre filosofía e pensamento crítico

O pensamento crítico constitúe unha das aplicacións máis claras da filosofía. Consiste na capacidade de examinar información e argumentos antes de aceptalos, identificando as súas premisas, avaliando a súa coherencia e buscando posibles erros.

Un pensamento crítico non é simplemente un pensamento negativo. Criticar non significa rexeitar automaticamente aquilo que se nos presenta. Significa avaliar. Podemos aceptar unha afirmación despois de examinala se consideramos que está suficientemente xustificada; tamén podemos rexeitala se atopamos erros ou razóns insuficientes.

Este modo de pensar é especialmente importante nun contexto no que recibimos unha enorme cantidade de información. A presentación destaca precisamente a necesidade de comprobar a exactitude dos feitos, analizar os razoamentos e, cando se detectan erros, contraponer argumentos para corrixilos.

7. A filosofía como actividade de formación de conceptos

Pensar filosoficamente implica aprender a manexar conceptos con precisión. Moitas discusións aparentemente irresolubles nacen de empregar unha mesma palabra con significados diferentes. Por iso a filosofía pregunta que queremos dicir exactamente cando falamos de liberdade, xustiza, verdade, felicidade, democracia ou responsabilidade.

Os conceptos permiten organizar a experiencia. Mediante a abstracción pasamos de experiencias particulares a representacións máis xerais. A partir dos conceptos podemos formar xuízos e construír argumentos. A lóxica permite comprobar se as conclusións se derivan correctamente das premisas.

Esta dimensión mostra que a filosofía non é simplemente unha colección de opinións. Existe unha disciplina do pensamento: definir conceptos, distinguir afirmacións, formular xuízos, construír argumentos e examinar a súa validez. A presentación sitúa estes elementos no núcleo da formación do pensamento filosófico.

8. Síntese do tema

A filosofía actual pode entenderse como unha actividade de reflexión racional, crítica e autónoma que non pretende ofrecer necesariamente un sistema definitivo de respostas. A súa tarefa é manter abertas as preguntas fundamentais e examinar continuamente as nosas formas de coñecemento e acción.

A súa utilidade maniféstase en diferentes ámbitos. Serve para desenvolver pensamento crítico, detectar prexuízos, analizar argumentos, clarificar conceptos, reflexionar sobre a ciencia e a tecnoloxía, comprender a relación entre liberdade e responsabilidade e orientar a reflexión moral.

Ademais, a filosofía ten unha dimensión social: pode contribuír a criticar inxustizas, a cuestionar modelos de desenvolvemento, a promover a convivencia entre diferentes formas de vida e a examinar os límites e consecuencias das transformacións científicas e tecnolóxicas.

En definitiva, a filosofía serve para aprender a pensar. Pero pensar filosoficamente non significa simplemente ter máis información: significa ser capaz de preguntar, comprender, argumentar, revisar as propias certezas e construír criterios propios de maneira racional e autónoma.

Conceptos fundamentais que debes saber

- Crítica racional: análise racional e argumentada das crenzas, coñecementos e formas de acción.
- Pensamento crítico: capacidade para avaliar información e argumentos, detectar erros e formular alternativas.
- Actitude crítica: disposición a cuestionar as propias certezas e revisar os coñecementos.
- Concepto: representación intelectual xeral que se forma mediante un proceso de abstracción.
- Xuízo: acto polo que afirmamos a verdade ou falsidade dunha proposición.
- Argumento: expresión lingüística dun razoamento mediante premisas e conclusión.
- Razoamento: proceso polo que se obtén unha conclusión a partir de premisas.
- Lóxica: estudo das formas correctas de dedución e inferencia.
- Prexuízo: crenza ou valoración aceptada sen exame racional suficiente.
- Liberdade de: ausencia de determinadas coaccións ou interferencias externas.
- Liberdade para: capacidade de configurar autonomamente o propio proxecto vital.
- Valores: criterios que orientan as eleccións e o proxecto existencial.
- Autonomía: capacidade de pensar e decidir por un mesmo mediante criterios propios.